

изчетат всички публикации на Майя Грекова по темата, представени в края на книгата. Напълно сериозно предлагам да ги преиздаде в многотомник. В многотомника ще се видят теоретичните основания за въвеждането на новото понятие за интеграция; ще се изяснят понятията „малцинство“ и „национално малцинство“, „дискриминация“; ще се види историческото конструиране на ромските гета, основно по времето на социализма (текста в книгата *Ромите в София*); ще се проследи негативната стереотипизация, видима още в първите публикации по темата, например в *Етнокултурната ситуация в България*; ще се проследят политиките освен в образователната и жилищната политика, и в здравната сфера, за които Майя Грекова има публикации заедно

с Ивайло Търнев; ще се промисли цялостната ситуация от гледна точка на отношенията българи–роми и въз/произвеждането на нарастващо напрежение. Така ще се очертае една цялостна картина на изолирането на ромите в българското общество, която, надявам се, наистина ще доведе до социологическото преосмисляне на този процес, видян във взаимната свързаност на редица фактори. По този начин може да започне преодоляването на митовите за „ромската интеграция“ и на обособения секторен поглед към тях; и въвеждането на системен подход при решаването на проблемите на дезинтеграцията, а не на целите на „интеграцията“.

Петя Кабакчиева

ЕВРОПЕЙСКИТЕ ЦЕННОСТИ В РОДЕН КОНТЕКСТ

(*Европейските ценности. Новата констелация.*

Съст. Г. Фотев. София: Издателство на НБУ, 2019)

Налице са резултатите от последната, пета вълна от широкообхватното лонгитудно Европейско изследване на ценностите за България, която за четвърти път участва в този дългосрочен проект, в този случай редом с 46 други европейски страни. След официалното представяне на резултатите на 30 май 2018 г., непосредствено последвано от отделни реакции и анализи, не закъсня и отговорът на задачата за своевременно систематичното осмисляне на данните и отваряне на поле за академичен и граждански диалог по темата на изследването. Тази е основната мисия на сборника *Европейските ценности. Новата констелация* (Издателство на НБУ, 2019 г.). На неговите страници са събрани двадесет и четири детайлни авторски анализи, подбрани от съставителя Георги Фотев по начин, позволяващ респектиращ откъм широта и задълбоченост обхват върху разглежданата комплексна картина на резултатите от Европейското изследване на

ценностите. Тези анализи не разглеждат само състоянието на редица ключови европейски ценности с оглед на въпроса, къде се намират ние по отношение на тяхното наличие или усвояване, но голяма част от тях се интересуват и от друг въпрос, а именно как последните се съотнасят със – и ни позволяват да идентифицираме и осмислим – специфичните за нас като нация ценностни проблеми. Последният подход определя един от основните ключове за продуктивен анализ на българския ценностен контекст в сборника, диагностичния. Такъв подход помага и за постигането на добър теоретичен фокус, като позволява да се проявят местата на съвпадение, съответно разминаване, между отделните обобщения и оценки за постигнатите от обществото ни ценностни резултати.

Самата ценностна рамка и начинът, по който трябва да се разбира понятието „европейски ценности“ в неговото най-фундамен-

тално значение на „хетерогенен комплекс“ (с. 25) и за разлика от универсалните човешки ценности, от една страна, и националните, от друга, е предмет на анализ в първата статия, в която Георги Фотев подчертава често тривиализирания факт, че именно Европа е лоното на модерната демокрация, което в моменти на социална и политическа несигурност и криза, с каквито бива свързан и феноменът на съвременния популизъм, не трябва да ни успокоява, а трябва да ни кара да активираме силите си за удържане на политическото равенство – на фона на данните от петата вълна, разкриващи „умората“ (с. 35) на нашето общество – и за противодействие спрямо онези икономически неравенства, които са нелегитимни.

Що се отнася до първия от двата горе споменати въпроса, засягащ нивото на интегрираност на европейските ценности в нашето общество, статиите в сборника оставят читателя с цялостното впечатление, че по отношение на определени ценности резултатите от петата вълна дават основания за умерен оптимизъм, така щото България изглежда на път в правилната посока, макар и някъде по средата на пътя. Някои по-категорични примери в тази посока са отношението към правовия ред (с. 75), проследено от Христо Тодоров, „дебалканизацията“ (с. 473), която според Момчил Дойчев, върви ръка за ръка с устойчиво развиващо се проевропейско съзнание в региона. Впечатлението за устойчив прогрес се подсилва от наблюдението на Васил Гарнизов, че като цяло толерантността на българина отбелязва напредък, с чувствителен „скок“ (с. 227) още по времето на преговорите на България за членство в ЕС, а популярният в публичното пространство призрак на евроскептицизма се оказва „слабо влиятелен на всекидневно ниво“ (с. 217). Тази оценка за българската толерантност се запазва разгледана и през призмата на проблема за популизма в текста на Румяна Коларова (с. 211).

Толерантността е основна тема и в изследването на Анна Кръстева, в качеството ѝ на изконна ценност, но само на българския народ, не и на неговите „безотговорни съвременни политики“ (с. 167), чиято политика на „пост-идеология“ (с. 171) води до изпразване на партиите ни от европейските ценности.

Важно нюансиране по този въпрос, поставен в разгърната времева перспектива, читателят може да намери в анализа на Боряна Димитрова. Според нея, от една страна, в родината ни се увеличава нивото на „подозрителността към непознатия чужд“, най-вече в резултат от мигрантската вълна и отключените от нея „страхови комплекси“, от друга обаче, тя подчертава, както и Дойчев, намалената враждебност към „историческите ни съседи“. Нещо повече, сравнението с национални данни от 1990 г. показва драстичен спад в неприемането на граждани от друга етническа принадлежност. Известен дисонанс с изводите на Гарнизов е налице по въпроса за отношението ни към Европа, доколкото българите се оказват „последни в ЕС по усещането, че са граждани на съюза“ (с. 256), макар и това да изглежда не толкова радикално на фона на заплашителния „ръст на егоизма“ (с. 258) в Европа.

Същевременно са налице показатели, за които не един, а повече текстове отбелязват нуждата от повишено внимание и дебат или дори дават повод за загриженост относно ценностното състояние на обществото ни. Това се отнася например за критично ниското ниво на доверие сред българите, подчертано в анализите на Христо Тодоров (с. 70) и Милена Стефанова (с. 108), проблем, наличен както на междуличностно, така и на „социално ниво“ (с. 112), с несигурна тенденция за развитие. По-оптимистичен извод с оглед на този проблем, макар и при практически същите данни, прави Огнян Минчев, който наблюдава в тях „процес на узряване“ (с. 98) на отношението ни към публичните институции – тенденция, подчертана от Димитрова (с. 258), но сякаш не от Тодоров, според който днес вече е налице чувство на уважение към правовия ред (експлоатирано от популистите), но и „дълбоко недоверие към обществените и държавните институции“ (с. 75). Друг устойчив проблем на гражданската ни култура, който не може да мине без обществен дебат, идентифициран в изследването на Антоний Гълъбов, е системният конфликт у нас на въпросната култура с тази на „поданика“, конфликт, замаскиран като „родолюбива съпротива срещу силовото налагане на европейските ценности“ (с. 133).

Една друга черта на сборника, допринася-

ща за неговото полифонично звучене, се изразява в различните виждания за това, коя да бъде отправната точка при проблематизиране на настоящата европейска ситуация в очертаната дихотомия европейско – национално. Този проблем изплува при неизбежно възникващия във връзка с европейските ценности въпрос за днешното политическо състояние в страните на Европа, и на Европейския съюз в частност, в които се наблюдават форми на популизъм, национализъм, ксенофобия и други характеристики, говорещи за „затворени нации“ (с. 145), по израза на Евгений Дайнов, и за свързаното с тях отстъпление със социално значими измерения от моралните стандарти, непосредствено произтичащи от идеята за европейските ценности. В това отношение повечето автори в сборника приемат „Европа“ като малко или повече – в зависимост от съответната позиция – независим ценностен ориентир, който може да служи и на нас като надежден маяк в морето на актуалните социални процеси.

Не липсват обаче и проблематизирания, предимно при анализите, засягащи по същество политическите процеси в Европа, които отнасят по-генералния въпрос за европейските ценности към конкретни вътрешни проблеми в Европейския съюз в ролята му на политически носител на тези ценности или противопоставящи последния на неговите идеологически противници, с цел по-добро вникване в сложността на актуалните процеси, при които европейските ценности трябва да функционират успешно днес и съответно комплексното отношение между тези две нива. Тук принадлежат препоръката на Даниел Смилов за преосмисляне на ценностите от „антипатерналистичния пакет“ (с. 183), диагнозата на Антоний Тодоров за нарастващото несъответствие в ЕС между донякъде реалното политическото равенство и „нарастващото икономическо и социално неравенство“ (с. 286) и апелът на Иван Начев за справедлив компромис между „големите и малките“ (с. 468) езици и култури в ЕС. Подобно на Смилов, основно преосмисляне предлага и Димитър Вацов, но по отношение на самото понятие „либерализъм“, особено с оглед на неясното, но често спрягано напоследък от различни антилиберални

гласове и подривно за европейските ценности говорене за „криза“ на либерализма – говорене, дължащо се, освен другото, и на привичното, но неоснователно тясно обвързване на либерализма с други понятия. Тези понятия, „неолиберализъм“ и „мултикултурализъм“ (с. 153), и произтичащите от тях политики са довели до парадоксалния ефект, мнозинствата да се почувстват уязвими малцинства, обвиняващи за това по-слабите от самите тях, „собствените си малцинства“ (с. 158) – проблем, чието решение според автора би се намерило чрез завръщане към базовата ценност на солидарността (което и предвид горе цитираните анализи изглежда уместна задача пред нас, българите). Не така оптимистична по отношение на стабилността на либералните ценности е позицията на Красен Станчев, според когото възникналата още по времето на Просвещението либерална традиция прави възможно „на дело да се работи против тези ценности“ (с. 275), докато в решенията на ЕС демократичното участие често остава такова само на думи, типичен пример за което са решенията на Съвета по бюджета.

Според Росен Стоянов такива традиционни либерални ценности като независимостта, индивидуализма, креативността търпят поэтапна трансформация в течение вече на няколко поколения, превръщайки индивидите днес, в лицето на най-младото поколение, в „дигитални граждани“ (с. 404), чиято култура на общуване се изгражда в процес на „тотална“ (с. 408) хиперсоциализация, характерен за социалните мрежи и новите средства за комуникация. Използването на новите комуникационни технологии и социалните мрежи има също така важни политически последствия за модела на медийната демокрация, които са проследени в анализа на Татяна Буруджиева. Такива са например възможността за ефективно организиране на граждански протести и увеличаването на доверието в модела на медийната демокрация като цяло, но и – в негативен план – липсата на ресурси за цялостна „политическа социализация“ (с. 425), каквито традиционните модели на демократическо управление предлагат.

Пак ролята на технологиите, но в областта на висшето образование, проследена от Лю-

дмил Георгиев, се оказва решаващ фактор за поколенческата специфика на усвояването на знания и умения в този все повече дигитализиращ се контекст, който, давайки нови възможности, същевременно възпрепятства процеса на „речево израстване“ (с. 383).

Редом с критично разглеждащите общоевропейските идеи и политическите структури позиции, са налице и други, насочени към аспекти на националния дух и контекст. Интересен резултат тук дават погледите към младото българско поколение, които разкриват одобрение към споменатия вече „правов ред“, но редом с това и на идеята, посочена от Харалан Александров, за „силен водач, който да не се занимава с парламент и избори“ (с. 82), авторитарна тенденция, понастоящем съдържана в рамките на демократичната система. Патриотичните ценности, свързани с подобни нагласи, са предмет на дълбочинен анализ в статията на Александър Кьосев, според когото зад видимата в резултатите от петата вълна национална гордост прозира компенсаторното избягване на чувството за национален срам, породено от реалностите на собствената ни история, отношение, придружено от едно също толкова парадоксално мнение за превъзходство на родната култура, „която всъщност не ползваме“ (с. 323). За Петя Кабакчиева черпенето на самочувствие от миналото не представлява само по себе си нещо проблематично, но в крайна сметка пак се оказва такова в нашия случай, доколкото у българина олицетворява всичко положително за сметка на настоящето и бъдещето, погледът към които съответно е „по-скоро негативен“ (с. 315).

Този процес на затваряне в собствената история намира своя аналог и в религиозните измерения на душевността на българския гражданин, представени в изследването на Теодора Карамелска, която, макар и да наблюдава „слаба интензивност“ (с. 455) в отношението към Бог (с по-голяма резервираност към религията сред по-образованите граждани), посочва като устойчива тенденция консервативното отношение на българина към свързаните с религията институции. Критериите за това при православните българи са почитта към брака, заявена от голям процент от респондентите (76,4%), неодобрително отношение към хора

с хомосексуална ориентация (60,2%), както и отговорите на други въпроси, към които православно християнство не остава безразлично, като евтаназията, проституцията, аборта и др. Аналогично е отношението към тези теми и на българите мюсюлмани, при които се наблюдават малко или повече по-високи нива при така застъпваните мнения. Тези тенденции дават основанието да се говори за „културализация на религията“, както на християнската, така и на мюсюлманската.

Последните две практики се отнасят до самия човешки живот като фундаментална ценност, предпоставка за всички останали ценности, която застава във фокуса на изследването на Мартин Канушев, посветено на смъртното наказание и неговата история в Българската държава от края на деветнадесети век до днес. Тук отговорът на основния въпрос, този за социалните условия за възможност ценността „човешки живот“ необратимо да се превърне в „убиваемата безсмисленост и пълна абсурдност „обезценено съществуване“ (с. 438), се търси в природата и начините суверенната власт в обществото, чието функциониране предпоставя непосредствено решение за политическата значимост – или незначимост – на човешкия живот, откъдето и самото определение за суверен е „онзи, който утвърждава или отрича неговата самоценност“ (с. 438).

Читателите на сборника ще намерят в неговата последна част и едно полезно приложение, съдържащо, без претенция за систематичност и изчерпателност, но като предизвикателство и подтик към читателя, фрагменти от ключови текстове и нормативни документи, свързани с историята, конституцията и идейните устои на Европейския съюз.

В заключение може да се каже, че освен високата познавателна стойност на представените анализи относно процесите и тенденциите, свързани с ценностите в нашето общество, сборникът предлага поредица от текстове, в която всеки един има уникален фокус и перспектива, заслужаващи самостоятелно вниманието на читателя. Този факт е свързан и с други следствия. Понеже са налице припокривания в обхвата от данни, използвани при различните тематични области, но и поради отчетливите тези и ясно диференцираните по-

зиции на самите изследователи, се наблюдават отделни разминавания в някои от оценките и изводите. Това е един добре дошъл ефект на демократичното общуване, който потвържда-

ва необходимостта от продължаващ дебат по темата за европейските ценности и тяхното интегриране в съвременната ситуация.

Христо Гьошев

ИВАН СЕЛЕНИ И НЕГОВАТА СОЦИОЛОГИЯ НА ПРЕХОДИТЕ

(Иван Селени. *От държавен социализъм към посткомунистически капитализъм: критически поглед*. София: Изток-Запад, 2019)

30-тият юбилей на демократичните промени бе отбелязан в България по различни начини. В печатната продукция се появиха нови спомени на участници, издадени бяха монографии, проведоха се конференции, чиито доклади сигурно скоро ще видят бял свят. Появи се и сборник на големия унгарско-американски социолог Иван Селени *От държавен социализъм към посткомунистически капитализъм: критически поглед*.

Връзката на Селени с българския читател не е от вчера и съвсем не се състои единствено в превод на негови текстове. Самите му текстове, стигнали до тукашните печатници, имат допирни точки с България. Книгата *Бедността при посткомунизма*, излязла през 2003 г., събира резултати от мащабно и новаторско изследване в шест страни, една от които е именно България. Десетилетие по-късно в двуезично издание у нас е отпечатана и монографията *Бедност и социална структура в преходните общества*. Особеното при нея е, че тя е писана в рамките на същия голям проект за бедността, но така и не е публикувана и излиза за първи път в България, по настояване на българските партньори в изследването. Сега вече държим в ръцете си и *От държавен социализъм...* Той съдържа статии на автора, публикувани в различни години през един половинвековен период, структурирани в четири раздела и осмислени в специален обширен предговор за българския читател. Всичко, нека повторя, е

за българския читател. Друго такова „Избрано“ на Селени няма да намерим. Заслугата да имаме този сборник е на Петър-Емил Митев, а самата идея възниква в хода на някогашни дискусии между двамата именити социолози в Будапеща.

Книгата беше представена. За нея излязоха и известни позитивни отзиви в медиите. Всяка от поместените статии на Селени има своята популярност в научните среди. Той принадлежи на онези „привилегировани“ автори, чиито публикации с лекота набират по няколкокостотин цитирания, а някои трайно се настаняват при четирицифрените числа. Ето защо вместо преразказ на основните изводи ще се опитам да предложа в резюме най-съществените приноси на Селени, така както ги виждам в своя прочит.

На първо място, прави впечатление *всеобхватното социологическо съмнение*. Аналитичната рамка на Иван Селени е недогматична, максимално изчистена от всепризнати клишета, готови положения, привнесени истини. Той сам определя метода си като ироничен. Зад този термин е скрит добре развит методологически апарат. Авторът разграничава два типа критически подходи към социалната действителност – телеологичен и иманентен. Литературният обзор разкрива ясното предпочитание на изследователите към първия. Телеологичната критика предполага, че съществува някакъв идеален обект на анализ, който